

Uskontotiede tarvitsee teoriaa

Ilkka Pyysiäinen

Päivikki Suojanen: *Uskontotieteen portaita. Historiaa ja tutkimussuuntia. Tietolipas 163. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2000. 285 sivua.*

Uskontotiedettä harjoitetaan maailmalla erilaisten nimikkeiden alla. Alamme on niin hajanainen ja kansallisista traditioista riippuvainen, että mitään yhtenäistä käsitystä siitä, mitä me oikein olemme tekemässä ei ole. Taustalla on mm. se tosiasia, että uskontotiede määrittynyt kohteensa mukaan, ja kohde taas on hyvin hankalasti määriteltävissä. Lisäksi se on kovin tunteita herättävä.

Pieninä palasina maailmalla

Yhdysvalloissa esiintyy usein enemmän tai vähemmän selkeänä käsitys, että uskontotieteen tulisi olla jotakin enemmän kuin tiede, mutta kuitenkin jotakin vähemmän kuin teologia (kuten Ninian Smart on asian ilmaissut). Toisin sanoen uskontotieteilijä ei saisi sitoutua minkään tietyn uskonnon totuuteen, mutta hänen tulisi kuitenkin arvostaa uskontoa sinänsä ja pyrkiä omalla työllään jonkinlaisen "uuden humanismin" luomiseen. Olennainen osa tätä käsitystä on, että uskontoa voi ymmärtää oikein vain se, joka suhtautuu siihen positiivisesti ja kykenee eläytymään uskonnon maailmaan. (Miksihän samaa "metodia" ei suositella esimerkiksi natsismin, väkivallan tai työttömyyden tutkimukseen?) Angloamerikkalainen "Religious Studies" on siis varsin kuvaava nimike.

Eurooppalainen perinne on hieman toisenlainen, vahvasti empiirinen. Se nousee paljolti historiatieteistä, filologiasta, antropologiasta ja perinteentutkimuksesta, ja nimityksenä on usein "(vertaileva) uskontotiede". Uskontotieteen laitosten ohella uskontoa tutkitaan myös esimerkiksi itämaisten kielten ja kulttuurien laitoksilla. Tällöin mielenkiinto kohdistuu yksittäisten uskontojen historiaan ja kirjallisuuteen, ei siihen, mikä uskonto-ilmiossa on yleistä. Sen tutkimista pidetään helposti hieman arveluttavana spekulatiiona.

Lisäksi uskontoa tutkitaan yhteiskuntatieteiden ja psykologian piirissä, mutta tällöin heikkoutena on usein riittämätön uskonto-ilmion tuntemus. Uskonto samastuu helposti kristinuskoon ja teologinen uskonnon ymmärrys saa liiaksi ohjaavan aseman.

Yhdysvalloissa ja Ranskassa on 90-luvulla syntynyt ns. kognitiivinen uskontotiede, joka yhdistää antropologiaa, kognitiivista psykologiaa ja kognitiotiedettä päämääränään uskonnollisen ajattelun ja käyttäytymisen yleisten piirteiden selittäminen ei-uskonnollisilla tekijöillä. Samalla itse 'uskonnon' käsite on tullut uudelleenarvioinnin kohteeksi.

Suomalainen uskontotiede on noussut yhtäältä westermarckilaisen antropologian (Rafael Karsten) ja toisaalta perinteentutkimuksen (Uno Harva, Martti Haavio) pohjalta. Jälkimmäinen traditio on saavuttanut varsin hallitsevan aseman, ja uskontotiede on nähty yhtenä "kansallisena tieteenä".

Johdatuksen puute

Suomeksi ei Rafael Karstenin teoksen *Uskontotieteen perusteet* (1931) jälkeen ole ollut saatavilla peruskurssitasoista johdatusta uskontotieteseen. Lauri Hongon *Uskontotieteen näkökulmia* (1972) on helppolukuinen ja mielenkiintoinen, mutta on nyt jo vanhentunut, eikä se artikkelikokoelmana ole systemaattinen johdatus uskontotieteseen. Myöskään Kimmo Ketolan & kumppaneiden *Näköalaja uskontoon* (1997) ei ole varsinainen johdatus uskontotieteen peruskäsitteisiin, teorioihin ja metodeihin, vaan kokoelma esseitä laajemmista teema-alueista. Katja Hyryn ja Juha Pentikäisen *Uskonnot maailmassa* -teoksen neljäs painos (1999) sen sijaan sisältää Kimmo Ketolan, Heikki Pesosen, Tuula Sakaranahon ja Tom Sjöblomin hyvän johdantoartikkelin "Uskontojen tutkimus - historiaa, kysymyksiä, lähestymistapoja".

Nyt käsillä oleva Jyväskylän yliopiston etnologian professori Päivikki Suojasen *Uskontotieteen portaita* on hänen omien

sanojensa mukaan uskontotieteen luentoihin pohjautuva yritys uskontotieteen oheislukemistoksi perus- ja aineopintotasolle sekä "metodilukemistoksi" lukioihin (?). Suojanen on Turun yliopiston uskontotieteen dosentti ja on myös hoitanut Turussa uskontotieteen ja folkloristiikan professorin virkaa.

Näkemyksetön luettelo

Suojasenkaan kirja ei ole systemaattinen johdatus uskontotieteeseen, vaan muistuttaa enemmänkin oppihistorian luennon muistiinpanoja. Aluksi luonnehditaan reilulla viidellä sivulla uskontotieteen luonnetta ja sitten käydään läpi alan "eshistoriaa" 1800-luvun puoliväliin asti. Sen jälkeen käydään jostakin syystä läpi erilaisia myyttejä parinkymmenen sivun verran ennen kuin uskontotieteen kehittymiselle itsenäiseksi "

opinalaksi" (?) suodaan seitsemän sivua. Tätä seuraa laaja luku uskontotieteen "tutkimushaaroista" (uskontohistoria, -fenomenologia, -sosiologia, -psykologia ja -antropologia). Viides pääluku on "Uskonnollinen kieli ja viestintä". Viimeiset kaksi lukua ovat "Uskontotiede Suomessa ja muualla Euroopassa" ja "Suomalainen uskontotiede vuonna 2000". Rakenne aiheuttaa jonkin verran toistoa ja antaa vaikutelman sekavuudesta ja mielivaltaisuudesta. Myös kirjan kieli ja tyyli on paikoin kömpelöä (esim. kieli ei ole " sanskritti" vaan sanskrit.)

Kaikkia osioita vaivaa samanlainen luettelomaisuus ja ylimalkaisuus. Tekijä esittelee nimen ja asian toisensa perään, kuitaten sisältökysymykset suppealla referoinnilla, toisinaan myös tarkemmin analysoimattomilla pitkillä sitaateilla. Välillä taas jäädään referoimaan jotakin myyttiä tai selostamaan jonkin lahkon kehitystä niin, että punainen lanka katoaa. Luetteluja asioita ei aseteta mihinkään perspektiiviin.

Tekijä yrittää puolustautua esipuheessaan jo ennakkolta tämäntapaista kritiikkiä vastaan huomauttamalla, että kyseessä on oheislukemisto. "Entä sitten?" kysyy lukija. Hajanaisuus johtuu mielestäni nimenomaan siitä, että tekijällä ei ole selkeää näkemystä siitä, mitä uskontotieteen tulisi olla tai mistä siinä edes on kysymys. Siksi alan historia näyttäytyy sekavana sumana mitä erilaisempia väitteitä, joita ei edes yritetä kommentoida kriittisesti. Aineisto ei jäsenny minkään näkökulman mukaisesti, vaan vaikuttaa valikoituneen tajunnanvirtatekniikalla. Kirjassa oleva tarpeellinenkin tieto hukkuu vähemmän tarpeellisen sekaan.

Uskontotieteen tehtävästä ja metodista tekijä toteaa, että uskontotiede on "uskonnon tai uskomusjärjestelmän tutkimusta tutkimuskohteen omasta, sisäisestä näkökulmasta ilman uskontojen arvo- ja kehitysjärjestyksen asettamista tietyin tutkimuslähtökohdin ja teorioin." (s. 14). Aivan kuin Suojanen haluaisi väittää, että uskontotieteessä ei voida soveltaa teorioita ja että tutkimus ei saa perustua mihinkään lähtökohtiin. Edes hänen oma väitöskirjansa ei (onneksi) täytä näitä kriteerejä, ja myös käsillä olevassa teoksessa hän esittää ohimennen sivulla 12 hieman toisenlaisen periaatteen. Mistä siis tämä retoriikka "sisäisestä näkökulmasta"? Ainoat vaihtoehdot eivät todellakaan ole tutkittavien oma näkökulma ja uskontojen asettaminen arvojärjestykseen!

Mikäli todella perustaisimme vain tutkittavien omaan näkökulmaan, niin ainoa, mitä tutkija voisi tehdä olisi toistaa tutkittavien lausumia. Jo niiden kääntäminen kielestä toiseen olisi teorioiden saastuttamaa. Mutta, mihin silloin tutkijaa tarvittaisiin? Kaikki ihmisethän olisivat tuolloin tutkijoita luonnostaan ja uskonnon harjoituksella ja sen tutkimuksella ei olisi mitään eroa. Mutta, mitä ikinä ihmiset uskonnon nimikkeen alla tekevätäkään, se on inhimillistä käyttäytymistä ja ajattelua, ja sellaisena sitä voidaan tutkia kuin mitä tahansa ajattelua ja käyttäytymistä. Eiväthän psykologit ja sosiologitkaan vain toista, mitä ovat kuulleet ihmisten kertovan ajatuksistaan ja nähneet heidän tekevän, pilaamatta tätä puhdasta totuutta "tutkimuslähtökohdin ja teorioin"?

Suojasen metodologinen nihilismi kuvastuu jo kirjan alkusivuilla kun hän varsin selvästi antaa ymmärtää, että tutkimushistoria kuvastaa vain muotien vaihtelua. "Todellisuudenkuvat" tulevat ja menevät ja "objektiivisuus on kuin veteen piirretty viiva". Uskontotiede on hänelle vain kuvailua, vertailua, luokittelua ja tulkintaa. Ei siis

selittämistä. Mutta edes vertailu ei ole mahdollista ilman käsityksiä siitä, mitkä ovat vertailun perusyksiköitä ja mitkä

samankaltaisuudet ja erot ovat merkittäviä ja missä mielessä. Tämä puolestaan edellyttää jonkinlaista teoriaa uskonnollisista ilmiöistä. Ellei se ole eksplikoitu tieteellinen teoria, niin sitten se on implisiittinen "folk" teoria ja tutkija ajautuu mielivaltaisille harhapoluille. En tahtoisi pahoittaa kirjoittajan mieltä, mutta kyllä minun käy sääliksi niitä opiskelijoitakin, jotka mahdollisesti joutuvat tätä käsite- ja nimiviidakkoa tenttimään.

Symbolit

"Symbolin" käsite nousee kirjassa lähes ainoana edes jonkinlaiseen teoreettiseen käsitteen asemaan. Suojanen katsoo (Clifford Geertziä seuraten) uskontojen olevan symbolijärjestelmiä, jotka ovat "kulttuurisesti" muotoutuneita (kulttuurienväliset samankaltaisuudet jäävät siis mysteeriksi). Symbolit ovat vertauskuvia, joihin on "varastoitunut" merkityksiä ja joiden "piilevä" salaisuus voidaan paljastaa (s. 174-175). Toisin sanoen symbolit muodostavat kielen tai koodin jonkin asian ilmaisemiseksi, ja se, joka tuntee ao. koodin voi lukea symboleja.

Tämä on kuitenkin mahdoton ajatus kuten Dan Sperber on osoittanut. "Symbolit" eivät voi muodostaa mitään salakieltä, koska emme voi systemaattisesti korvata yhdenlaisia symboleja toisenlaisilla ja sanoa näiden olevan ensimmäisten symbolien merkitys. Mikäli symboleilla olisi jokin määrätty merkitys, meidän pitäisi myös voida korvata se verbalisella kuvauksella. Symbolien suhteen emme kuitenkaan voi johdonmukaisesti menetellä näin. Tiettyä symbolia, päinvastoin kuin kielen sanaa, ei vastaa säännönmukaisesti tietty tulkinta. Symbolin tulkintayritykset muuttavat aina sen merkitystä. Symbolien eksegeesi ei itse asiassa ole symbolien tulkintaa, vaan osa symbolista prosessia itseään. Jos esimerkiksi sanomme, että *Ilmestyskirjan* pedon merkki 666 merkitsee viime aikoina yleistynyttä viivakoodia, emme esitä tulkintaa tai selitystä pedon merkistä, vaan vain liitämme sen alaan yhden uuden ilmiön lisää. Tässä mielessä myös monet tutkijoiden tulkinat siitä, mitä jonkin ryhmän tai heimon "symboliset" teot tai uskomukset tosi asiassa tarkoittavat ovat itse asiassa vain symbolien alan laajentamista.

Symbolismissa on enemminkin kyse siitä, että jokin vaikeasti ymmärrettävä kuva, ele, toiminto, sana tai väite käynnistää ihmisen mielessä eräänlaisen haun, jossa etsitään muita representaatioita, jotka vaikuttaisivat yhteensopivilta haun ärsykkeen kanssa. Näin syntyy loputon symbolisaation ketju, joka saattaa myös lopulta kääntyä kehäksi, jossa alulla selitetään loppua ja lopulla alkua. (Esim. Jumala = isä = rakkaus = elämää ylläpitävä voima = Jumala.) Tässä mielessä Lévi-Strauss'n väite, että myytti on yhtä kuin kaikki sen versiot on oikeaan osunut, vaikka hänen metodologiansa muuten onkin varsin mielivaltainen. Merkitykset eivät myöskään ole "varastoituneet" symboleihin.

Merkityksiä on vain mielissä ja ulkoiset ärsykkeet, kuten kuvat ja kirjoitetut sanat, voivat ainoastaan laukaista tiettyjen merkitysten aktivoitumisen. Tietenkin voimme varsin hyvin ennustaa, mitä lukijan mieleen tulee kun teksti on hänen äidinkieltään, mutta tässäkin tapauksessa kyse ei ole merkitysten passiivisesta siirtymisestä tekstistä tajuntaan. Merkitys syntyy lukijan kognitiivisissa prosesseissa.

Kun kyseessä on abstraktin maalauksen tai uskonnollisen käsitteen tulkinta, ennustettavuus on paljon heikompaa. Kyse ei ole koodin purkamisesta, vaan symbolisista hauista muistissa. Tätä ilmiötä ei voida selittää pelkästään tulkitsemalla uskonnollisia aineistoja ja tutkittavien problematisoimattomia eksplisiittisiä uskomuksia. Tarvitaan riippumattonta evidenssiä ihmismielen toiminnasta ja lausumattoman tiedon (*tacit knowledge*) osuudesta siinä. Ilman sitä päädytään sellaisiin epämääräisyyksiin kuin Suojanen sivulla 15: "Uskonnon perustana on näin ollen usko yliluonnolliseen ja pyhän maailmaan, mitä se sitten missäkin ja kenellekin on." Mikäli "yliluonnollinen" voi olla mitä tahansa, ja jokaiselle eri asia, niin kyseisestä käsitteestä ei ole mitään analyttistä hyötyä eikä sillä voida selittää mitään. Olisi kyettävä osoittamaan, mikä tekee kaikista erilaisista käsityksistä nimenomaan käsityksiä yliluonnollisesta.

Systemaattista, peruskurssitasoista johdatusta uskontotieteeseen ei edelleenkään ole olemassa suomeksi, mutta paljon parempi ei tilanne ole muillakaan kielillä. Mikäli tilanteeseen saadaan korjaus, se kuvastaa tieteellistä edistystä eikä ole pelkkä muodin oikku.

*Kirjoittaja on Suomen Akatemian vanhempi tutkija sekä
Helsingin ja Turun yliopistojen uskontieteen dosentti.
ilka.pyysiainen@pp.inet.fi*

